

Két-három érdekes oldal De Quincey tíz, száz ostoba retorikai pufogatása között. Ezt a könyvet ott kellett volna elkezdni, ahol befejeződik, le kellett volna írnia a legapróbb részletekig a kifordított világokat, az ópiumfüggő világának széteső darabjait. Akkor ötven évvel korábban olvashattuk volna Rimbaud-t, és fölöslegessé vált volna a pokolraszállás.

November 26.

Továbbra is a napló marad a legfontosabb, leghitelesebb – és bizonyos időközökben az egyetlen – bizonyítéka annak, hogy létezem, hogy időnként reménytelenül zsákutcába jutó belső életem továbbra is keresi helyét. Vagyis a nyugalomnak azt a medencéjét, amit könyvnek nevezünk. Vízgűjtő medence, vagy neuron, vagy Isten tudja, mi – lám, még mindig lélegzem. Az a tény, hogy csaknem teljesen elmaradtak az álmok, és már alig olvasok valamit, azonban mást jelez. Hosszan tartó magányra és elmélkedésre van most szükségem ahhoz, hogy ismét belefoghassak valamibe: megvannak az adatok, ismert a téma, de mindez itt hányódik valahol a közelben szétszóródva a lehetőségek felhőcskéin. Nem állati, de nem is emberi meggyőző, mágneses erőre van szükségem, hogy mindezt megszelídítsem, hogy újra becsalogassam elmém kísérletező labirintusába. Egy pillanatra megláttam magam a kikapcsolt tévé képernyőjén: akár egy sötét bőrű, faragott arcú szent, metsző tekintettel, egy középkori, eretnekségre hajló skolasztikus filozófus hajviseletével. Ami kívülről látszik, szinte archetípusszerű: erőt sugároz, mintha éremre nyomták volna. Ki látja meg e hamis humanista szent arca mögött az éretlenséget, ügyetlenséget, oltalom utáni sóvárgást? Az irányvesztettséget és a félelmet?

Kevés könyvet szeretek annyira, mint *A tulajdonságok nélküli embert*. Ez az a könyv, amit én is szívesen megírtam volna. És minden mai posztmodern kísérletnél pontosabban fejezi ki korunkat, ez is bizonyítja, hogy nem az elektronikai fejlődés hozta létre a posztmodernt, hanem az önmagunkról és a világról való gondolkodás megváltozása.

Kelevéz Ágnes

BÁRSONYSZÉK VAGY TÜZES TRÓN

Babits presztízsváltozásai a Baumgarten Alapítvány kurátoraként

„Ez az alapítvány bizonytalansággal mindig sok kritikának lesz kitéve: mert a bírálónak mindig jogában áll csupán egy szempontból kritizálni, de az alapítványnak nem áll jogában csupán egy szempont szerint választani” – jósolja meg Babits a kuratórium jövőjét 1929 januárjában, az első díjkiosztás alkalmával.¹ A jóslat valóra vált, ettől kezdve a napi- és hetilapok, az irodalmi fórumok kétségtelenül egyik legtöbbet vitatott eseményévé lett a Baumgarten-díjak kiosztása. Babits 1931-ben s 1933-ban szinte ugyanazzal a fordulattal utal az alapítványi tevékenység hanyattatott fogadtatására: *„Mióta megindultunk, hírlapi táma-*

dások keresztüztüében állunk, de tekintélyünk és jelentőségünk egyre gyarapodik”; „Bőven volt részünk támadásban és kritikában. Ennek ellenére alapítványunk tekintélye évről évre szemmel láthatólag nő és erősödik”.²

Míg Babits a rendes évi díjkiosztások alkalmával az alapítványt „a magyar irodalom magaslati őrhelyé”-nek nevezi, s a kurátor tevékenységét a „gátör”-éhez hasonlítja, aki „makacsul őrködik a szellemi gát színvonalán, mely a silányabb és efemerebb irodalmi törekvések hangos árjának ellenáll”,³ addig a sajtó hasábjain a cikket írók döntő többsége, ha a kritika politikai irányában és tartalmában különböznek is, de abban egységesek, hogy szinte versenyeznek egymással, milyen hasonlattal ítélik el, fokozzák le, tegyék nevetségesse a kuratórium munkáját. Van, aki kijelenti, hogy a döntés „a magyar irodalom szégyene, gyásza és szomorúsága”, van, aki „Mihály bácsi ingyenlevése”-nek, „erkölcsnemesítő irodalmi kongregáció”-nak, „sarokház alapítvány”-nak, „egyetlen irodalmi csoport [...] családi hűbizománya”-nak, „privát hagyatéki ügy”-nek, sőt „asztaltársasági karácsonyfá”-nak, „irodalmi ingyen-tej”-nek és „Winterhülfe”-nek nevezi az alapítványt.⁴ Honnan ez az apadhatatlan indulat, honnan a minden évben megújuló roham kifogyhatatlan hajtóereje?

Ha a következő évszázad küszöbéről tekintünk végig a díjazottak listáján, mely ma már teljes terjedelmében hozzáférhető a Téglás János által összeállított, a Baumgarten Alapítvány ünnepeit bemutató dokumentumkötet jegyzetében, megállapíthatjuk, hogy a lista egyáltalán nem szégyellnivaló, s ha a díjak kiadásának sorrendjén lenne is vitatnivaló (például a Kosztolányi által is többször, barátiilag ajánlott Füst Milán, illetve a szűkös anyagi körülmények között élő Nagy Lajos először csak 1932-ben kapja meg a díjat, Kassák pedig csak 1936-ban kapná, ha nem tiltanak le a minisztériumból), vagy megkérdőjelezhető egyes, a *Nyugat* köréhez tartozó, közepes szerzők túlzott előtérbe helyezésének jogosultsága (például Gellért Oszkár háromszori díjazása: 1932-ben, 1933-ban, 1934-ben, míg József Attila 1935-ben kapja az első pénzjutalmat, s mint tudjuk, csak halála után, 1938-ban a díjat, Déry Tibor pedig egyáltalán nem került Babits ideje alatt a kitüntetettek közé), mégis a mai irodalmi kánonnal lényegében egyezőnek ítéelhetjük a díjazottak körét. Mindenesetre Kassák és József Attila ügye s annak sajtóvisszhangja elválaszthatatlan része lett nemcsak az alapítvány történetének, nemcsak Babits életrajzának, hanem a kor irodalomtörténetének is.

Nem az események lefolyását, a kirobbanó viták menetét szeretnénk nyomon követni,⁵ hanem azokat a hol nyilvánvaló, hol lappangó összefüggéseket feltárni, melyek a kritikák tüzeit újra és újra szították, s Babits megítélésének szélsőséges formáit hozták létre. Először is nagy pénz osztásáról volt szó, s ez önmagában már elegendő indok lehetne az indulatok elszabadulására. Másrészt Baumgarten végrendeletében több díjazási szempont figyelembevételét óhajtotta: a politikai, anyagi, esztétikai és erkölcsi értékek megítélésének súlya és aránya homlokegyenest eltérő értelmezésre adott lehetőséget. Harmadrészt a húszas éveket is a magyar irodalomtörténet politikától erősen szennyezett korszakának tudhatjuk, a heves politikai viták, a durva vaddalkozások lassan elmérgesedő, gennyesedő sebeket okoztak. Gyűlölettől volt terhes a levegő. Negyedrészt a minisztérium vétőjoga fenyegető pallosként függött a kurátorok feje fölött, s ez tovább bonyolította az odaítélés szempontjait és menetét. Végül és nem utolsósorban Babits személye és a végrendelet által hirtelen megváltozó lehetőségei és befolyása, a földcsuszamlásszerűen átrendeződő hatalmi viszonyok kinél zavarodottságot, kinél indulatot, kinél féltékenységet, kinél gyűlöletet, kinél pedig meghunyászkodást okoztak. A húszas évek folyamán amúgy is vitatottá vált virtuális költői vezető szerepe a váratlanul megkapott *tényleges* hatalmi pozíció által szinte főbírói

ranggá, esztétikai ítélete pedig egy jogi és gazdasági döntésmechanizmus alapjává intézményesült, s ez sokakat indultatos állásfoglalásra kényszerített.

Baumgarten végrendelete 1927 januárjának végén óriási szenzációként robbant a napisajtóban, s már az első kommentárok arról szólnak, hogy nem pusztán a tehetség lesz jutalmazandó, hanem másik fontos értékelési szempont az anyagi helyzet is: az alapító „12-15 milliárdot hagyott szegény magyar írók támogatására, ami eddig a legnagyobb kulturális alapítvány”.⁶ Azonnal meg is indult a kérelmezők hada, „Babits Mihály nem mer kimozdulni hazulról, mert megrohanják a Baumgarten-igénylők” – írja a Magyarország.⁷ Valóban, Baumgarten Ferenc 1923-ban írt végrendeletében rögtön a letelejést a – később leginkább támadott – megállapítást teszi, hogy nem pusztán a „tehetség” támogatása a cél, hanem az író szűkös anyagi helyzetének könnyítése is. Mindehhez nyilván a még közeli történelmi események tanulságaként kiegészítő megköteket is tesz. Nézzük a sokat idézett szöveget: „Ezen alapítvány létesítésénél nem a tehetség jutalmazása lebeg szemem előtt, hanem oly komoly törekvésű – akár a szépirodalmat, akár a tudományt – művelő magyar írók hathatós támogatása, akik minden vallási, faji és társadalmi előítéllettől mentesek és csakis eszményi célokat szolgálnak és így személyes előnyök kedvéért megalkuvást nem ismervén, anyagiakban szükségét szenvednek.”⁸ A meghatározás jellemzője, hogy konkrét utalás nélkül, de mégis elég egyértelműen mindazokkal szembe fordul, akik a háborús Magyarország nacionalista propagandáját képviselik(ték), akik a bukkott kommün kommunista eszméit hirdetik(ték), akik a fehérterror antiszemita nézeteivel rokonszenveznek(tek), sőt akik az aktuális társadalmi rendnek – adott esetben a keresztény kurzusnak – a hivatalos ideológiáját feltétel nélkül elfogadják és szolgálják, s ezáltal beilleszkedésük és anyagi megélhetésük biztosított.

A végrendelet nemcsak különböző értékszempontokat ad meg a díj adományozásához, hanem ezentúl bonyolult oksági viszonyokat is létesít köztük. Vagyis a tehetséggel párosuló szegénység önmagában még nem elegendő ok, hanem a világnézeti és erkölcsi függetlenség árán bekövetkező szűkös anyagi helyzet a támogatandó. A világnézetet a „vallási, faji, társadalmi előítélet nélküli”-ség jellemzi, az erkölcsi habitust pedig a „megalkuvás nélküli” magatartás. Bármennyire nemes is a szándék, a létrejött képzet bonyolult, minden eleme fontos konnotációkkal terhelt, s ez a gazdag mögöttes tartalom a hangsúlyok áthelyezésére, az értelmezések széles skálájára, sőt csúsztatásokra is lehetőséget adhat. Támadták is érte jobb- és baloldalon, hivatalos és ellenzéki körökben egyaránt.

A végrendelet a két kurátort, Babits Mihályt és Basch Lórántot hatalmazza fel, hogy többek közt határozzák meg „az alapítvány szervezetét és külső képviselőjét és a támogatásban részesülő írók kiválasztását”. Ezt figyelembe véve az alapító okirat tovább értelmezi a végrendeletben írottakat, s az új elemek nem feltétlenül az egyértelmű szempontok irányába mozdítják a döntési mechanizmus keretét. Egyrészt az okirat egy időbeli faktort is bevon szempontjai közé, s az eredeti mondatot („nem a tehetség jutalmazása lebeg szemem előtt”) egy időhatározóval egészíti ki („utólag”), s így menthetetlenül áthelyezi a hangsúlyt: „az alapító szándéka nem a tehetség utólagos jutalmazása volt”; vagyis nem pusztán a létrejött eredmény a fontos, „hanem az, hogy a tehetségnek a lehetőséget eszményi célú munkák alkotására megadja, támogatásban csakis olyan írók részesíthetők, akiknél minden reménység megvan arra, hogy ezt az anyagi könnyebbséget ily művek megírására fogják használni”. Ez egyrészt praktikusán a fiatalabb korosztály felé nyitás lehetőségét is jelenti, másrészt elvont értelemben nemcsak a múltban létrejött eredmény alapján való értékelésre ad módot, hanem egy remélt jövőkép bevonása is befolyásolja a döntést. Mon-

danunk sem kell, hogy ez az aspektus még inkább a személyes interpretációnak s ebből következően a támadásoknak ad majd tág teret. „Ekként csak oly író jöhet tekintetbe, akinek tehetsége és komoly kulturális törekvése éppúgy, mint jelleme megfelel a végrendelet által megkívánt igényeknek.” Tehetség, kulturális törekvés és jellem közös együttthatójának nehezen kiszámítható és sokszor egymásnak ellentmondó értékét kell tehát megállapítani és mérlegelni.

A tágítás mellett szűkítés is történik az okiratban a végrendelethez képest. A jutalmazandók köréből az okirat ugyanis kizárja azt, akinek „munkássága nyilvánvalóan politikai agitáció eszköze”, aki „az irodalmi divat és könnyű érvényesülés szempontja szerint” igazodik, valamint azt az író, aki „nemzetellenes tendenciát követ”, illetve a „közrendre vagy a közérkölcökre kétségtelen veszélyt jelent”. Ezek a szempontok sokkal konkrétabbak és aktuálisabbak, mint a végrendeletéi voltak. Hiszen a „politikai agitáció” egészen más, mint a „társadalmi előítélet”, s „nemzetellenes tendenciá”-ról eredetileg nem esett szó. Basch Lóránt, aki a hatvanas évek elején monográfiát készült írni a Baumgarten Alapítvány történetéről, hosszan elemzi kéziratának publikálatlanul maradt, nemcsak az életbelépésig, hanem az első díjkiosztásig megírt részében azt a folyamatot, amelynek során végül e kitétel a minisztérium kívánságára bekerült az alapító levélbe.⁹ Végül az okirat leszögezi, hogy a megítélés alapjául csak nyomtatásban megjelent művek szolgálhatnak, „ez alól kivétel csupán rendkívüli esetekben tehető”.¹⁰ Nem véletlen, hogy az alapító okiratot és az első díjkiosztást kritizáló Császár Elemér azt is szóvá teszi, hogy „az alapító levélnek a végrendelettel nem mindenben összhangzó rendelkezései” vannak.¹¹

Az alapító akaratát, a díjazás szempontjait már az alapítvány létrejötte előtt is hevesen támadják. A szélsőjobboldali Magyarországon Milotay István nem habozik sokat, hanem egyenesen cikkének dehonesztáló címével lesöpri az ügyet az asztalról, s a végrendelet világnézetét kozmopolitaként támadja: „Meg akarják semmisíttetni Baumgarten Ferenc végrendeletét, amely kozmopolita írók kitenyésztésére [!] tízmilliárdos alapítványt létesített”, s szövegében sem adja alább, amikor „a magyar nép történelmi értékeit, fajiságának, előkelő úri erkölcsének legbájosabb és legszentebb megnyilatkozásait” látja rombolni általa.¹² Leghevesebben Szabó Dezső ront az alapítványnak: a „súlyos terheltségű” végrendeletben „hazugságot, rothadást, elszajhásodást” lát. Nem hagyja ki, hogy a végrendelet ellentmondásosan értelmezhető szempontjait ne játssza ki egymás ellen, s a lehetőséget ne politikai térnyerésre használja fel. Hol csúsztatással, hol politikai elferdítéssel, hol retorikai túlzásokkal bizonygatja, hogy képtelenség a feltételeket betartani. A „hagyaték faji elfogulatlansága csak olyan, mint a »sós és ketyeg?«, mi az? – vicces talányban (óra) a »ketyeg«. Azért van ott, hogy a palikat zavarba hozza. Mert a legelvontabb logikai ítéletekben éppen úgy benne van a faji meghatározottság, mint szenvedélyes érzelmeinkben”. A Baumgarten-féle „liberálisok”-ra zúdított antiszemita megjegyzések özöne után hozzáteszi, hogy „Wagner antiszemita volt”, „Petőfi utálta a németeket”, de jelenti-e „ez művészi alkotása alsóbbrendűségét, művészi termése megromlását? [...] Ugye nem is szabad ilyen disznóságot kérdezni?” Majd a „világnézeti és párt-elfogultságok” kritériumát támadja, hiszen „a Dante, a Rabelais, a Voltaire, a Hugo és száz más művész alkotásának a gigászi feltörést nem éppen a világnézeti és történelmi »elfogultságok« adják?” Végül levonja a bombasztikus következtetést: „a végrendeletnek a sajtóban közölt liberál-humanistico-esztétiko feltételei üres képtelenségek, szellebélelt gyermekes galagolyások”.¹³ Szabó Dezső támadását azért részleteztük, hogy pontosan érzékelhető legyen az a támadó, lekicsinyló, sértegető hangnem, melyet írásának stílusával megütött, s melynek párja lesz majd a HALÁLFAI-ról írt kritikája is. De hasonlóan indulatos Nagy Lajos is a 100% hasábjain, aki éppen az ellenkező

oldalról kritizálva viszont azt teszi szóvá, hogy a társadalmi igazságtalanságok ellen szólókat szorítja háttérbe az alapító okirat: „*Csak forradalmi szellemű író ne! – mondja az alapító oklevél, amikor kizár holmi »társadalmi, faji és vallási előítéletekkel« terheseket, értvén ezt úgy, hogy egy kis antiszemitizmus még nem baj, egy kis magyar virtus, turáni szerelem [...] sem baj –, de ha valaki azt meri írni, hogy nem igazságos az olyan társadalmi rend, amelyben a semmi produktív munkát nem végző Baumgarteneknek 2-3 sarokházuk van [...] az elfogult, az társadalmilag igenis elfogult, az »pártíró«, az nem »művész«, annak egy frászt a hasába, de nem pénzt.*”¹⁴

Nemcsak az alapítványt támadók, hanem egyik leghűségesebb védelmezője, Basch Lóránt is azt elemzi az alapítvány történetéről tervezett monográfiájának a máig publikálatlanul maradt részében, hogy a végrendelet több szempontú kívánságait milyen nehéz volt következetesen betartani: „*Az alapítványt rendelő végrendelet az esztétikai ítélkezéssel egy sorba állította a morális megítélést és az írói tehetség jutalmazásával az írói magatartását. Már ezzel is az alapító nem könnyű feladat elé állította végakarátának értelmezőit és döntésre hivatott végrehajtóit. De fokozottan azáltal még, hogy egy, a múltól és az írói jellemről független harmadik mozzanatot helyezett a mérlegelés súlyegységei közé, a szűkös anyagi helyzetet.*”¹⁵ Mondandóját végül így összegzi: „*Az esztétika, morál és humanitás hármasszempontjának mérlegelése vonta maga után az alapítvány kazuisztikus döntéseinek látszólagos ellentmondásait. Hol az egyik, hol a másik szempont esett döntő súllyal a latba.*”¹⁶ Mi más ez a megállapítás, ha nem eufemisztikus megfogalmazása annak, hogy e hármasszempontrendszer szerinti döntésmechanizmus nem lehet más, mint önellentmondó.

Az első díjkiosztás után pedig a jutalmazottak ismeretében megindul a kritikák áradata. Nem vesszük sorra őket, csak a fontosabb irányokat jelöljük ki. Támadják a döntéseket jobb és bal felől egyaránt, s mindkét oldalról az egyoldalúságot vetik a kuratórium szemére. Császár Elemér az *Irodalomtörténet* hasábjain leszögezi: „*Amit mi vagy egy évtizede hirdetünk, s amit a túlsó partról minduntalan tagadnak, azt, hogy irodalmunk kettészakadt, Babitsnak ez az ítélkezése napnál világosabban igazolja: az évdíjjal csupa baloldali író, a Nyugat irányának híveit tüntette ki, s féltő gonddal vigyázott, hogy jobboldali ne kerüljön közéjük a nem mellőzhető Farkas Zoltánon kívül.*”¹⁷ Ezzel szemben Nádass József a *Korunkban* éppen azt kifogásolja, hogy „*Babits Mihály sietve nyújtja kezét jobbfelé*”.¹⁸ Az *Új Nemzedék* cikke címével is hangzatosan vádol: A NYUGAT KLIKKJÉNEK TAGJAI KÖZÖTT OSZTOTTÁK SZÉT A BAUMGARTEN-ALAPÍTVÁNYT,¹⁹ míg a másik oldal éppen a *Nyugat* folyóirat szellemének elárulását látja a listában: „*Ez a döntés, ez a névsor valóban beillett volna a reakciós Akadémia, a konzervatív Kisfaludy Társaság vagy bármely más mohos, elsovadt, nyiltan élettől elzárt testület döntésének, de egy testület, amelyben a Nyugat szerkesztői és főmunkatársai ülnek!*”²⁰

A hivatalos kultúrpolitikával való konfrontálódás vagy a vele kapcsolatos túlzott engedékenység veszélye – újabb állandó konfliktusforrásként – amúgy is ott lebegett a kurátorok feje fölött. Az alapító oklevél végső szövegét ugyanis befolyásolta Klebelsberg Kuno kultuszminiszter kívánsága, aki felügyeleti jogot kívánt a minisztériumnak fenntartani, vagy ahogy Basch Lóránt írja visszaemlékezésében, megfogalmazódott olyan „*kívánságok, amelyekről a kormányhatóság a felügyeleti jog hatályosabb gyakorolhatósága végett a jóváhagyást függővé tette*”.²¹ Ezért került a VEGYES INTÉZKEDÉSEK-be első bekezdésként az a sokszor emlegetett 28. §, amely végeredményben a miniszteri vétó jogát fogalmazza meg: „*Jelen alapítvány felett a kormányhatósági felügyeleti jogot a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter gyakorolja. A főfelügyeleti jog gyakorolhatása végett a kurátorok az évdíjakat odaítélő határozatokat a tanácsadó testület esetleges észrevételeivel együtt a m. kir. val-*

lás- és közoktatásügyi miniszterhez felterjeszteni kötelesek.”²² Ez a felügyeleti jog aztán mindvégig bizonyosfajta taktikázást tett szükségessé a kurátorok számára. Basch Lóránt „egy emberöltő távlatából” visszatekintve is szükséges kompromisszumnak tekintette a miniszteri vétó elfogadását, annak ellenére, hogy utólag még világosabban látja a meghozott engedmények súlyát: „Tudtuk, hogy a vétójog mi(niszteri) gyakorlása ugyanis függvénye a mindenkori politikai helyzetnek, (s) céljaink elérése és a megsemmisítés veszélye között nem egy (esetben) kell majd »tojástáncot« jármunk.”²³ Ez a „tojástánc” az alapítvány megítélését óhatatlanul vitatottabbá tette, s további konfliktusokat, nyílt vádaskodásokat, gyakran alaptalan gyanúsítgatásokat szült. Kassák például 1929-ben egyenesen azt írja, hogy Babits „inkább a kormány felé, mint az Igazság felé hajtotta meg zászlóját”.²⁴ A megalkuvást hangoztató vádak ellenére a kuratórium munkája többször ütközött nyíltan a kormányzati hatalommal: 1930-ban a minisztérium vétót emelt Pap Károly, 1935-ben pedig Kassák Lajos²⁵ és Vas István díjazása ügyében. József Attila nagy port felkavart posztumusz díja sem volt zökkenőmentes hivatalos részről. Basch Lóránt erre így emlékszik: „A minisztérium leiratban hívott fel, hogy mást jelöljünk a helyére, és egyben vétót emelt egy fiatal költő jutalma ellen. A leirat (25 120/1937) súlyos szavakkal róttá meg az alapítványt, amiért »nemzetellenes« tendenciát követ.”²⁶ A fiatal költő Zelk Zoltán volt, aki a felterjesztett listán még szerepelt, de a díjazottak közül már hiányzott.²⁷ 1936 után pedig kényszerűségből egyre inkább a származási szempontokra is ügyelni kellett a lista összeállításánál. Keresztury Dezső erre így emlékszik: „1936 után ugyanis nagyon erősen kezdett jobbra tolni a magyar politikai vezetés, s a minisztérium azt is megnézte már, hogy valaki zsidó-e vagy sem. Megdöbentünk, mikor Mihály egyszer az ülést megnyitván azt mondta: »Sajnos értesítést kaptam, hogy zsidó jelölt szóba sem jöhet. Kénytelenek vagyunk erre a szempontra is tekintettel lenni, s próbáljuk meg úgy összeállítani a névsort, hogy ne érjen bennünket nagyon erős elutasítás.« Úgy emlékszem: ennek ellenére is volt olyan eset, hogy zsidó származású írók jelöltünk.”²⁸ A körülményekhez való kényszerű alkalmazkodás ellenére a harmincas évek végén mégis inkább jobbról, mint balról antiszemita támadások érik az alapítványt, hiszen az irodalmi közvélemény hallgatólagosan tudomásul vette, hogy az alapítvány nem a nyilvánosság előtt megjelenő díjakkal, hanem a segélyek névtelenséget eltűrő s miniszteri jóváhagyást nem igénylő osztásával honorál, s ezzel igyekszik kompenzálni a zsidótörvények egyre kegyetlenebb megszorításait.

A szétosztásra szánt pénzek felhasználására ugyanis kétféle lehetőség volt.²⁹ „Az alapítvány jövedelme évdíjak és segélyek alakjában fordítatik az alapítvány céljaira” (11. §) – olvasható az alapító oklevélben. Amíg a díjazottak és jutalmazottak listája közismert volt, az alapító halálának évfordulóján „tétetik közzé lehető széles körben” (11. §), addig a segélyben részesülők névsora nem került a nyilvánosság elé; az előbbinél a minisztériumnak vétóra volt joga, az utóbbi az alapítvány belügyeként volt kezelhető. A segélyosztás egyrészt mozgékonytságot jelentett, hirtelen felmerülő problémák gyors orvoslására adott lehetőséget, másrészt a függetlenség részleges megőrzésének célját szolgálta, s éppen a minisztériumi vétó kijátszásának egyik eszközeként jött létre. Például Pap Károly segély formájában kapta meg a minisztériumi vétó után a díj összegét, valamint Kassáknak is hasonló kárpótlást ajánlott fel Basch Lóránt hasonló helyzetében 1936-ban.³⁰ Ám a kuratori jó szándék ellenére ez a kettősség is elégedetlenséget és bizalmatlanságot szült, hiszen ami az előnye volt, egyúttal az lett a hátránya is: egyrészt a segélyezettek szempontjából sérelmes lehetett, hiszen erkölcsi dicsőséget nem jelenthetett, csak anyagi hasznot, hiszen titkos volt, másrészt nemcsak a minisztérium nem ellenőrizhette a listát, hanem a nyilvánosság sem, nem lehetett nyomon követni, hogy

kik és mekkora segélyben részesültek az évek folyamán, s ez találgatásokra, gyanúsítgatásokra adott okot. Féja Géza írta a leghatározottabb támadást e kérdéskörben. A segélyt dugsegélynek nevezve felháborodottan szóvá tette, hogy a befolyó jövedelemből a díjak kiosztása után „*jelentékeny rész marad, melyet a nyilvánosság kizárásával dugsegélyek alakjában osztanak ki. Vajon kik kapják ezeket? [...] Vizsgálatot várunk a dugsegélyek hova fordításáról, s azután majd az illetékesek és a magyar közvélemény ítélni fognak*”.³¹ Sajnos az utókor sem alkothat a segélyezettnek névsoráról objektív képet, mivel a kuratórium iratai elégték, s bár részleges adatok rekonstruálhatók egy-két fennmaradt iratból, de a valóságos arányok semmiképp sem.

Mielőtt Babits személyes szerepkörének elemzésére térnénk, az alapítványi döntési mechanizmusnak még egy jellegzetes sajátosságát kell nagyító alá vennünk, mely táboron belül is ellentéteket szült és vitákat kavart. Az „*alapító által kijelölt két kurátor*” mellett egy nyolctagú „*tanácsadó testület*” is létrejött. Basch Lóránt visszaemlékezésének kéziratosa részében megírja, hogy a két kurátor „*kezdetől fogva*” tisztában volt azzal, hogy egy tanácsadó testületre van szükség. Egyrészt azért, mert „*gondoskodni kellett a kurátorok között felmerülhető nézeteltérések eldöntéséről*”. Hiszen gondoljuk el: Babits és Basch Lóránt úgy vágtak bele az alapítvány létrehozásába, hogy addig életükben még nem találkoztak egymással. Szükségük volt konfliktus esetére egy olyan testületre, mely még a kormányzati beavatkozás előtt döntést hozhat vitás ügyekben. Érdekes módon azonban a két kurátor között együttes működésük tizenöt éve alatt látványos összeütkezésre nem került sor, Babits elfogadta társának jogi kompetenciáját, Basch pedig feltétlen elismeréssel hajolt meg a költő esztétikai ízlése előtt. Itt jegyezzük meg, hogy Basch ügyintézési mégis gyakran okoztak gondot, mint például Kassák megvétőzött díjának esetében, amikor a szociáldemokraták parlamenti interpellációját kivédendő a taktikázáshoz már a politikai manipuláció nemtelen eszközeit is igénybe vette.³² Mindenesetre a két kurátor a lehetséges vitás kérdések eldöntése érdekében is döntött úgy, hogy a tagokat ők jelöljék, mégpedig az alapító oklevélben meghatározott paritásos módon: „*mindegyikük négy-négy, összesen nyolc tagot nevez e testületbe*”.³³ Másrészt Basch emlékezése szerint azért is akarták létrehozni e testületet, mert ez „*könnyebbé tette a döntést és a felelősség elviselését. [...] Az alapítvány tekintélyét és súlyát is emelni látszott, ha a legkitűnőbb szakférjakkal mögötte állnak és nevükkel [...] fedezik*”.³⁴ A tanácsadói testület azonban nem többel, mint véleményezési joggal rendelkezett, s arra volt csupán hivatott, „*hogy az irodalom érdemes művelőire a kurátorok véleményét felhívja*”. Sőt még azt is megfogalmazza az alapító okirat, hogy a „*tanácsadó testület véleménye azonban az írók kiválasztásában a kurátorokat nem köti, és azok ily vélemény nélkül is határozhatnak*”.³⁵ Ez a jogilag lefokozott szerep az idők folyamán sokszor szült elégedetlenséget és eredményezett összeütkezősést, mindenképp növelte Babits személyes döntésének súlyát, s néha belső konfliktusokhoz, sőt egyes tagok kiválásához vezetett.

Jellemző példa a tanácsadói szerep körüli feszültségekre Osvát Ernő esete, mely szomorú végjátéka kettejük egyre jobban elhidegülő viszonyának. Osvátot, aki az alapítvány létrehozásakor társszerkesztője Babitsnak a *Nyugatban*, a kurátorok szintén felkérte arra, hogy a tanácsadó testület tagja legyen. Ez a kettejük közt hirtelen megváltozó hierarchiabeli viszony még érzékenyebbé teszi Osvátot a tanácsadói státus belső ellentmondásaira, arra a szokatlan helyzetre, hogy a tagoknak a döntésre csak informális hatásuk lehet, vagyis sem a jog, sem a nyilvánosság eszközével nem rendelkeznek. Így Babits nyomatékos felkérése ellenére, aki egyenesen úgy fogalmaz, hogy „*szerencsétlenségnek*” tartaná, ha Osvát nem vállalná el a tagságot,³⁶ 1927 decemberében

elhárító levelet küld neki. Indoklásában azt hangsúlyozza, mivel a bizottságnak csak akkor van döntési joga, ha a két kurátor nem tud megegyezni, máskülönben a bizottság „nem együttesen és nyilvánosan adja a tanácsait”, épp ezért tagsága „kifelé többet látszik ígérni, mint befelé teljesíthetni”. Már is elterjedt a hír – írja –, hogy a testület tagja, s ezért „úgy fordulnak hozzám, mintha B. ügyben valami függne tőlem s mert éppen annál az optikai csalódásnál fogva, amit az ilyen reprezentatív jellegű bizottság kelt, azt aényt, hogy semmi befolyásom a dologra, egyszerűen lélektani lehetetlenség bárkivel is elfogadtatnom”.³⁷ Végül Osvát még is a bizottság tagja marad, sőt az első díjkiosztás alkalmával akaratát is érvényesíteni tudja. Bár ő maga a díjazottak között lett volna, még is egy álmatlanul töltött éjszaka után nyugtalanul felhívja Basch Lórántot, mivel az általa második helyre jelölt Tersánszky kiesett a díjazottak közül. Ezért arra kéri az ügyvédet, hogy inkább „adják oda neki az én díjamat. [...] Annyira örültem, hogy a magam életének gondja egy évre megoldódott, észre sem vettem a nagy hibát”.³⁸ A kérésére nemcsak új szavazást rendeznek, hanem módosítják a jutalmazottak listáját is, melynek eredményeként Tersánszky megkapja a díjat. Am annak jeleként, hogy a döntési jog körüli feszültség megmaradt, ezen az ülésen még is nyílt konfliktus keletkezik Babits és Osvát között. Osvát az alapító levelet olvasgatva, nem mentesen „kaján gondolatoktól” (ahogy Basch Babits iránt elfogult kommentárjában jellemzi a helyzetet), hirtelen megszólal, s kétségbe vonja a kuratórium működésének legjellegzetesebb és épp ezért legkényesebb pontjának jogosságát, nevezetesen azt, hogy Babits és Basch személyes ítélete és ízlése hogyan lehet a jutalmazás végső soron döntő tényezője. Tette ezt mégpedig úgy, hogy kettejük felhatalmazásának legitimitását, a végrendeletnek az alapító levél általi értelmezését kérdőjelezte meg: „Voltaképpen nem is az lehetett a szándéka Baumgartennek, hogy a két kurátor válassza ki az írókat. Csak az, hogy ők állapítsák meg a kiválasztás mikéntjét. Ezt a rendelkezést a kurátorok rosszul értelmezték.” Jellemző, hogy bár nyilvánvalóan nem volt igaza, hiszen Baumgarten egyértelműen Babitsra és Baschra mint személyekre bízta az alapítványt, ez a kijelentés Babitsot milyen érzékenyen érinti: „elsápadt, felugrott és szó nélkül kiment a szobából”, majd Basch emlékei szerint „Osvát e szavakkal: »De Mihály!« utánarohant. Rövid idő múlva együtt jöttek vissza”.³⁹ Az ügy elsimult, kilépéshez nem vezetett, de irodalmi körökben visszhangja elterjedhetett, hiszen Németh László is így utal rá az *EMBER ÉS SZEREP*-ben: „az első Baumgarten díjkiosztásánál Osvát kellemetlenkedett Babitsnak”.⁴⁰ Kérdés, hogy mivé fejlődött volna további együttműködésük az alapítványon belül, ha hamarosan nem következik be Osvát tragikus halála. Voltak azonban, akik kenyértörésre vitték a dolgot, s kiléptek: Mikes Lajos 1929 decemberében mondott le, mivel nem értett egyet a döntésekkel, Voinovich Géza 1930 januárjában, mivel szerinte a testület fölösleges, hiszen „a szoba jöhető neveket a kuratórium a nélkül is ismeri”, 1933 decemberében Petrovics Elek, Szekfű Gyula, Thienemann Tivadar is kivált,⁴¹ Kosztolányi pedig egyenesen könnyezni kezdett, mikor megtudta, hogy József Attila másodszori ajánlása ellenére sem kapott díjat.⁴² Láthatjuk, hogy a Basch által megfogalmazott cél, hogy „a legkitűnőbb szakférjak” véleménye „az alapítvány tekintélyét és súlyát” emelje, vagy is a szakmai, baráti tábor megnyerése és véleményének zökkenőmentes integrálása sem sikerült konfliktusmentesen.

Végigtekintve a sokszor ellentmondó szempontokon, a politikailag kényes, az erkölcsileg nehéz, a gazdaságilag súlyosan felelősségteljes helyzeten, megállapíthatjuk, hogy az alapítvány már életbelépésének pillanatában időzített bombaként ketyegett, és szükségszerű volt, hogy e bomba Babits költői megmérettetésének, esztétikai és egyúttal emberi megítélésének terepén robbanjon, méghozzá olyan erővel, hogy fogadtatásának mikéntjét szinte máig befolyásolja.

Basch Lóránt egyik kéziratban maradt vázlatos összefoglalásában mutat rá legpontosabban a Baumgarten-díjnak arra az egyedi sajátosságára, amely „*más díjaktól megkülönbözteti és külföldi vonatkozásban is egyedülállóvá teszi*”, vagyis arra, hogy nem egy bármely szempont alapján összeállított testület, hanem „*egy két tagból álló kuratórium dönt a díjak odaítélése tekintetében, valamint az alapítvány ügyében: egy író, aki az irodalmi és egy jogász, aki az anyagi és emberi (tágabb értelemben véve politikai) szempontok érvényesítésére hivatott*”.⁴³ Amikor a húszas évek végén Babits ezt a kiemelten fontos, személyre szóló megbízatást megkapta, egyszerre volt irodalompolitikai és művészi szempontból is válságosnak nevezhető helyzetben. Az a meredeken felfelé ívelő általános ismertség és megbecsültség, mely a háború éveit alatti bátor kiállásai és hivatalos meghurcoltatása nyomán kezdődött, gondoljunk a JÁTSZOTTAM A KEZÉVEL, a HÚSVÉT ELŐTT és a FORTISSIMO népszerűségére és viharos hivatalos fogadtatására, s amely 1918 őszén egy Európához szóló kiáltvány fogalmazásával konkretizálódott, és 1919 elején, egyetemi előadásainak hallatlan látogatottságával tetőzött, olyan vezető helyet jelölt ki számára, mely Ady halála után a költőfejedelem virtuális rangját egyértelműen ráruházta. Ez a széles konszenzuson nyugvó, kiemelt vezető szerep hullott darabjaira a Tanácsköztársaság bukása után. Az ellentmondásos kor maga sem volt alkalmas egy Ady-típusú, népszerű szerep továbbvitelére, s Babits szélsőségektől tartózkodó, mérlegelő, ám valódi lényegéhez hű álláspontja, melyet a MAGYAR KÖLTŐ KILENC SZÁZTIZENKILENCBEN című vallomásaiban fogalmazott meg, szükségszerűen ellenségeket szült számára jobb- és baloldalon egyaránt, nemcsak régi vitapartnerei, hanem hajdani irodalmi harcostársai – gondoljunk elsőként Hatványra – sorában is. Ezt a megváltozott megítélést súlyosbítja az a költői és poétikai válság, mely nyilván éppen e történelmi helyzettel összefüggésben is, a húszas évek folyamán Babits költészetét jellemezte. Kölcsönhatásként e költői elbizonytalanodás további presztízsvesztést is szült, a kialakuló kortársi és nemzedéki konfliktusok egyik alapja is lett. Saját helyzetének önkritikus és önmarcangoló ismeretét jelzik a húszas évek első felében született visszatekintő, öntükröző verseinek nagy szimbólumai is: CIGÁNY A SIRALOMHÁZBAN, ISTENEK ÖZVEGYE, HOLT PRÓFÉTA A HEGYEN.

1927 januárjában ebbe a vitáktól és kritikáktól terhelt kényes helyzetbe rontott be Baumgarten végrendelete, s radikálisan átrendezte a költő körüli viszonyokat: Babits személyes emberi és esztétikai ítéletét tette etalonná, annak súlyát jogi felhatalmazással növelte meg, és gazdasági következményekkel tette kiemelten jelentőssé. A hivatalos kereteken kívül áll, semmilyen valódi ranggal és hatalommal nem rendelkező költő esztétikai értékrendje intézményesül egy pillanat alatt, s lesz a kulturális vagy még pontosabban a kultúrpolitikai élet egyik meghatározó eleme. Baumgarten szinte a legfőbb bíróját szerepét osztotta ki Babitsra, aki így méltó lehet arra, hogy anyagi következményekkel járjon ítéletet hozzon művek és emberek felett. Egy költői világkép alapján kialakított esztétikai értékrend ettől kezdve már nem irodalomtörténeti elemzés tárgya, hanem megfellebbezhető, kifütyülhető bírói ítéletté laposodik. A művészi kvalitás önmagából táplálkozó hitele menthetetlenül összekeveredik külső (jogi, gazdasági, politikai) tényezőkkel. Ez a hirtelen intézményes formát öltő rang- és szerepváltás vihart szült volna akkor is, ha Babits akár az öreg Victor Hugo szintjével megegyező társadalmi megbecsültséggel rendelkezett volna. De nem rendelkezett. Alexander Bernát, Babits régi tanára, *Az Újságban* dicséret formájában mutatott rá ennek az előzmény nélküli felhatalmazásnak a váratlan fordulatára, arra „*a szokatlan, elképzelni is szörnyű tényre, hogy Magyarországon valaki irodalmi díjak kiadását ne az Akadémiára, vagy valami társaságra bízta, hanem Babits Mihályra. Ki az a Babits, akadémikus? Soha nem volt*

szó róla. Vagy Kisfaludista? Dehogy. Babits tehát hivatalosan senki és semmi”. Ami Alexander szerint mégis alkalmassá teszi Babitsot e feladat ellátására, egyrészt írói kvalitása, hiszen ha itthon nem értékeli is hivatalosan sokra, de „Németországban azt írják, hogy nagy európai író”, másrészt az, hogy soha „nem hagyta cserben meggyőződését. [...] Baumgarten fejedelmi adománya annak szól, akinek tehetsége nem nagyobb és tisztább irodalmi jelleménél”.⁴⁴

Amit Alexander elismerésként fogalmaz meg cikkében Babits emberi és írói presztízisének jellegéről, éppen az lesz a vita tárgya a továbbiakban. Ettől kezdve Babits minden megnyilatkozását, művét addig nem tapasztalt módon kezdték el vizsgálni, latolgatni: támadni vagy dicsérni. A KETTÉSZAKADT IRODALOM, AZ ÍRÁSTUDÓK ÁRULÁSA, az Ady-per, de még a Nyugat szerkesztőváltása körül kialakuló heves vita mögött is Babits művészi hitelének megmértetése, újraértékelési folyamata zajlik, és rejtett módon ott munkál a kérdés: megvan-e még, s ha igen, akkor elegendő-e a művészi, erkölcsi alapja ahhoz, hogy anyagilag súlyos döntéseket hozzon. Kurátori helyzete a kritika legszélsebésebb formáit szüli: ki feltétel nélküli dörgölődzéssel feldicséri, ki elvakult formában pocskondiázza személyét és művét. Schöpflin így foglalja össze a helyzetet: „Hetek, hónapok óta mindenfelől, a legellentétebb helyekről folyik ellene a támadás, amely költői értéke, irodalmi pozíciója, sőt emberi jelleme ellen is tör. A politika szélső jobbjáról és szélső baljáról jönnek ezek a támadások, de koncentrikusan egy cél felé vannak irányítva: Babits Mihály hitelét meggingatni, őt a közönség előtt kompromittálni s ő rajta keresztül a Nyugat pozícióját gyengíteni.”⁴⁵

Nádass József cikke a Korunkban, mely az első díjkiosztás után jelent meg, pontosan mutatja a sokféle értékelési szempont összefonódását, mellyel Babitsnak mint kurátornak a döntését kritizálják: „Valóban az istenkáromló Babits tíz év előtti MAGYAR ÍRÓ 1919-BEN cikke óta sok mindenre el vagyunk már készülve. A pár hónap előtti ÍRÁSTUDÓK ÁRULÁSA újabb ízelítőt adott egy írástudó elpártolásáról és fehérbefordulásáról, de az egykori forradalmár, az Ady mellett lépő költő teljes haláláról, a sír végleges bezárulásáról a Baumgarten-díj kurátorának döntése győz meg bennünket. Búcsúzzatok el Babits Mihálytól, búcsúzzatok el tőle, egy ismeretlen jár már köztetek.” Majd levonja a számára egyértelmű következtetést: „A magyar irodalom szégyene, gyászja és szomorúsága az a döntés, amit 1929. január 18-án a Magyar Tudományos Akadémia »Baumgarten Ferenc Irodalmi Alapítvány« emlékünnepe felolvasott. Mindazok a szempontok, amelyekről Babits beszélt, a tehetség, az irodalmi érdem, az emberiség (erkölcsi és anyagi értelemben), az egyéni út szempontjai, mind, mind más, egész más névsor összeállítását követelte volna.”⁴⁶ A legfontosabb elemek együtt vannak, amit sokan sokféleképpen vegyítenek és hangszerelnek majd: pozitív utalás a háborúellenes kiállásra, elítélő említése az 1919 végi vallomások cikkének, a kurátorság alatt publikált tanulmányok és művek irodalompolitikai szempontú ártértelemezése s végül – egy biztosan fájónak tudott pont – az Adyval való összehasonlítás Babits kárára.

A támadó cikkek legáltalánosabb jellemzője, hogy különböző értékelési szempontokat mosnak össze: a végrendelet néha önellentmondó szempontjainak értelmezését, egy bonyolult intézményesülési folyamatban hozott végső soron személyes döntés kritikáját és a döntés esztétikai és erkölcsi alapjának tekintett költői életmű és világkép értékelését. Babits korabeli fogadtatásának értelmezését ez a személyes és politikai indulatokon nyugvó szövevény teszi oly nehézé, s az ekkor kialakuló sztereotípiák befolyásolják majd hosszú évtizedeken át kritikai utóéletét is. Egyik legjellegzetesebb példa Lakatos Lászlónak A Toll hasábjain 1930 januárjában megjelent cikke. A cím, LÁTNOK ÉS DALNOK, már előre sugallja Lakatos válaszát: Babits nem igazi látnok, vagyis költő, hanem csak egyszerű dalnok, mert ha igazi látnok lenne, akkor nem té-

vedne. Érdemes végigkövetni kritikájának gondolatmenetét, hogy lássuk az értékelési szempontok keveredéséből következő jellemző csúsztatásokat. Lakatos retorikájában úgy tesz, mintha Babits védelmében szólna, de valójában a fiatalabb nemzedék szószólójaként megsemmisítő kritikával illeti. Miközben „hódol” a költő műfordítói munkájának virtuozitása előtt, aközben arra hívja fel a figyelmet (előbb csak általában), hogy a műfordítás „abszolút lelki veszedelmet” is jelenthet egy művész számára. Majd utána konkrétan Babits művészi alkatának szerinte nem túl szerencsés alakulását éppen műfordítói munkásságához köti, sőt világgépének változását a „Saulus–Paulus” lapos hasonlatával e tevékenységből következő köpönyegforgatással degradálja. „A műfordító – és mentől művészből, mentől bravúrosabb, annál nagyobb készséggel és annál nagyobb szeretettel – tud adaptálni nemcsak műveket és egyéniségeket, hanem eszméket, sőt világnézeteket is. Talán ez is egyik magyarázója annak a látszólagos, de e művészet-lélektani földértés után azt hiszem nagyon is magától értetődő ellentétnek, amely megvan az 1915-ös és az 1930-as, Babits, a Saulus és Babits, Paulus között. [...] A Babits-estet egyszerűen: műfordítói pszichológia, adaptátori lélektan. Ő egyformán jóhiszemű volt 1915-ben és jóhiszemű ma, 1930-ban is. Mentség! Nem tudom.”⁴⁷ Majd felállítja axiómaszerű tételét: „az örökkévalóság (tehát az egyetlen helytálló) mértékkel mérve mindig a nagy fanatikusoknak volt igazuk. Azoknak, akiknek végig egy meggyőződésük volt”. Vagyis szerinte van egyetlen helytálló mérték, amely szerint az igazság megállapítható, s ezt a mértéket nem mások, csakis a „nagy fanatikusok” képviselik. Nagy fanatikus pedig szerinte az, aki nem változtat a „meggyőződésén”. Ezek közé tartozott például Dante is. S ha Babits változtatott a meggyőződésén 1915-höz képest, nem is lehet igazi nagy fanatikus, ami Lakatos gondolatmenetében egyet jelent azzal, hogy nem lehet valóban nagy művész. A logikai csúsztatásoktól hemzseggő gondolatmenet abba torkollik, hogy Babits nagy Dante-fordítása nem más, mint „adaptátori tragédia”, hiszen a költő nem lelkialkatát, hanem csak terzináit tudta adaptálni, „az emberi lelkiösméret e nagy hőroszának”. Végül levonja a megsemmisítő, Adyt etalonként állító következtetést: „Tévedhet egy kurátor, egy felügyelő, egy inspektor, egy... Mindenki tévedhet. Csak egy költő nem tévedhet. Nem tévedhet a nemzet, nem tévedhet a nemzedék vezére. Költő? A dalnok tévedhet, a látnok nem. És nem azért nem tévedhet, mert nem szabad tévednie. De nem tévedhet, mert nem tud tévedni. Még ha akar sem tud. A látnok sosem. És... És... Ady Endre nem tévedett volna. Ő sosem. Babits, akinek a védelmében ez a cikk íródott, gyakran. Ő, fájdalom, gyakran.”⁴⁸ Lakatos kritikája sokban hasonlít Nádass József-féire, ő is a kurátori döntés igazságát, mely a díj jellegéből következően sok szempontból értelmezhető és vitatható, annak a személyes legitimációnak megkérdőjelezésével vonja kétségbe, amely a kurátori hatalom elnyerésének alapja volt: Babits művészi és erkölcsi kompetenciájának lefokozásával.

Hatvany Lajos is úgy bírálja a Baumgarten-díj odaítélésének módját, hogy a kurátort támadja, és világnézeti csalódottságának indulatát Babits művészetének értékelésén veri le. Ő is Adyéhoz hasonlítja teljesítményét: „Egy pillanatig mintha Ady mellé került volna, izgatott retorikáját ömlő lírának néztük, a költészet barátainak minden rajongó reménye és lelkesedése az övé volt.” A húszas években született költészetében csak „izzadt versek dallamtalan mesteré”-t látja, Dante-fordítását egy „körmönfont másolónak ördögi ügyessége”-ként értékeli, végül Babits prózájában csak a „pedáns nehézkesség”-et említi.⁴⁹ Nagy Lajos is ironikus indulattal fokozza le Babits költészetének jelentőségét, s kritikájában „az alliterációpattogatók és rímcsilingeltetők nehézsúlyú magyar bajnoká”-nak nevezi a költőt,⁵⁰ Féja Géza pedig leszögezi: „Babits Mihály mint író egy szerencsétlen túlértékelésnek lett az áldozata. Ady Endrével szemben ő mindig finom és kulturált közepszerűségnek és az elsőrangú mesterembségnek volt a megtestesülése. A senki mindig végte-

lenül nyomasztólag hat a körülötte tenyésző kisebb tehetségekre. Így volt ez Adyval is, s Ady halála után Babitsban az szabadult fel és jutott lírai trónszékre, ami Ady idejében másodrendű volt. A világeért sem akarom ezzel a kitűnő Babits Mihály érdemeit és jelentőségét csökkenteni, csupán a helyét akarom pontosan meghatározni.”⁵¹

Babits fogadtatásának szélsőségeit mindkét póluson fokozta, hogy bár Babits, mint kurátor; hivatalos következményekkel járó ítélkezői szerepkört kapott, költőként azonban továbbra is az állandó ítélkezés tárgya maradt, és természetsszerűleg a kritikaírók és a lehetséges díjazottak köre nagyban lefedte egymást. Emellé párosult pályájának az a sajátossága, hogy szerkesztőként előbb a *Nyugat* „Figyelő” rovatát, majd az egész folyóiratot ő vezette, sőt saját, rangos kritikai sorozattal, a rendszeresen megjelenő KÖNYVRŐL KÖNYVRE című rovattal is rendelkezett. Vagyis nemcsak kurátori, hanem irodalmi szerepköréből adódóan is befolyásolta a kritikai élet alakulását. Elfogulatlan kritikai visszhang ilyen helyzetben nem fejlődhetett ki. Egyrészt a túlértékelés irányába mozdultak el bizonyos írások, amit persze egy organikusan alakuló Babits-kultusz részeként természetesnek is lehetett volna tekinteni, ám a spontán tisztelgő aktusok kialakulása ezek között a körülmények között lehetetlenné vált, hiszen a nagy alkotókat általában övező kultikus cselekedetek vagy írások Babits körüli megjelenését rögtön érdekezéreltséggű hízelgésnek tekintették. Fejta ezt támadó cikkében így jellemzi: „Mihelyt Babits a Baumgarten-alap kurátora lett, tömjénezése évről évre már a megcsömörülésig fokozódott.” Másrészt e folyamat ellenhatásaként az írások jelentős részének hangneme és tartalma hátrázottan, szélsőségesen elcsúszott a lefokozás, sőt denunciació irányába is.

Illyés egy visszaemlékezésében azt fájjalja leginkább, hogy „kebelbelitől, ügyértőtől” is érkeztek az ütések. „Az iskolát a hangra a FILOZOPTER AZ IRODALOMBAN nyitotta meg”⁵² – mondja. Valóban, Szabó Dezső a HALÁLFAI megjelenése után prózaírói leleményességének teljes fegyvertárát nemcsak annak érdekében mozgósította, hogy Babits művészi teljesítményét a kurátori szék magasából lerántsa, hanem hogy személyét szinte vegetatív szinten visszataszítónak tüntesse fel. A regényt, mely valóban nem tartozik Babits legsikerültebb prózai alkotásai közé, egyenesen „roppant kád szó-kulimásznak” nevezi, az önéletrajzi főhőst és a regény stílusát pedig olyan hasonlatokkal jellemzi, hogy az emberiség főbiáinak legfontosabb toposzait sorakoztatja fel: Sátorfy Imre „undorító és gennyes, hitvány és irgalmat nem érdemlő ember-bacillus”, aki „ott penészfoltosodik” az egyetem padjain, „ott gennyesedik” a kávéházakban; a regényben pedig „a nyakatekert mondatok, mint eső utáni didergető fehér giliszták, egymásra hemzsegnek”, „a szócikornyák, mint bottal ütött kígyók görcsösen tekergőznek” stb.⁵³ Az undornak ez a párját ritkító megjelenítése valóban szabad utat nyitott a kritikák szélsőséges hangja előtt. Ez is volt Szabó Dezső nem titkolt szándéka. Babits jelenlétét az irodalmi életben „egészségtelen arányúnak” nevezi, „mert szerzőjének egy folyóiratnál s a Baumgarten-díjak kiosztásánál döntő szava van”, és most a HALÁLFAI megjelenése után, „mikor szerzőnk csődöt kért maga ellen: bizonyos tanulságokra és veszélyekre rá kell mutatnom”.⁵⁴ Szabó Dezső a regény kritikáját a pamflet eszközeivel túldimenzionálja, a kritikus racionalitásból a viselkedésgyógyító érzékek területére helyezi át, a valóban meglévő írói melléfogásokat végzetesnek tünteti fel, mindent a tekintélyrombolás olyan fokán teszi, hogy az írott sajtóban kijáró minimális tisztelet határait sem tartja be.

A Baumgarten Alapítvány történetében máig tartó külön fejezetet nyitott, Babits hatalom adta és saját művészeti jogon szerzett vezető szerepének végzetes összekeveredését, külön-külön és együttvéve való kétségbevonását okozta József Attila pamfletje, mely *A Toll* című folyóirat 1930. évi 2. számában jelent meg *AZ ISTENEK HALNAK, AZ EMBER ÉL* című kötet ellen.⁵⁵ Schöpflin, a jó barát, „a támadók legaljának” minősítette

íróját, Babitscal, mint kurátorral és mint a *Nyugatot* Ignotus nélkül folytató szerkesztővel szemben igen kritikus Márai is „*éppoly túlzott és igaztalan, mint neveletlen támadás*”-nak nevezte az írást, sőt Németh Andor, József Attila elkötelezett híve is „*feleslegesen durvára*”-nak ítélte a pamfletet.⁵⁶ A keletkezés körülményeit kutatva egyetértünk Tverdota Györggyel. „*Két dolog bátorította a költőt a vállalkozás véghezvitelére. Az egyik objektív tényező: a Babits e kötetében olvasott daraboknak s általában az utóbbi időben írott verseinek költői fogyatékoságai. A másik szubjektív, atmoszferikus jellegű: Babits körül a közvélemény minden eddiginél élesebben megoszlott, ami azt a benyomást keltette, hogy a vele szembeni határozott fellépés eredményes lehet, irodalomirányítói pozíciója megingatható, legalábbis meggyengíthető, s az ellene folytatott kampány igazságos ügy.*”⁵⁷ József Attila *AZ ISTENEK HALNAK, AZ ÉMBER ÉL* című kötet fogadtatását túlzottan jónak, hízelkedőnek találta. Ne feledjük: ez volt az első olyan verskötet, mely a díj életbelépése után megjelent. Mindenki sanda szemmel méregette a másikat, ki ír kritikát úgy, hogy közben titokban ne a költő-kurátor zsebére lesne. Egy művészi válságperiódus (melyről nem lehetett tudni, hogy átmeneti-e) termékeként egy viszonylag egyenletlenebb színvonalú, poétikai problémákkal küzdő kötet, melyben az életmű szempontjából kiemelkedően jelentős versek mellett (például *CIGÁNY A SIRALOMHÁZBAN*, *A GAZDA BEKERÍTI HÁZÁT*, *PSYCHOANALYSIS CHRISTIANA*) kevésbé sikerült alkotások is vannak (például *BABYLON EGEREI*, *ELÉG A KÓSTOLÓ*, *RITMUS A KÖNYVRŐL*),⁵⁸ a megérdemelnél olyan értelemben kapott pozitívabb fogadtatást, hogy a recenzenek⁵⁹ a gyengébb versek említését, kritikáját kikerülték. Minden bizonnyal a dicséret ceruzáját sem nyomták volna meg olyan erősen, s a kritikai visszacsapás sem lett volna olyan heves, ha nincs a Baumgarten-díj s a mellé párosuló frissen megszerzett társszerkesztői szék a *Nyugat* élén, ráadásul Ignotus nevének levételével párosítva.

„*Babits Mihálynak szóbanforgó verseit úgy körülajnározták, mintha a kritika kisdetek majálisa volna*” – fogalmazza meg vádját József Attila. Szinte erkölcsi küldetésének érzi, hogy kivonja magát a talpnyalók táborából. Az írás megszületésének van egy másik, személyes, közvetlen oka is, Németh László megsemmisítő kritikája József Attila frissen megjelent kötetéről. Súlyosbító érzelmi körülmény volt a fiatal költő számára, hogy ez az első olyan szám, melyet Babits főszerkesztőként jegyez. Németh Andor felidézi az érzelmi hatást, amit a recenzió elolvasása keltett József Attilában: „*Az olvasóra bizzuk, képzelje el, mit érzett a fiatal költő, mikor a Nyugat friss számát izgatottan fellapozva, e fölünyesen szánakozó sorokat, melyek mint szemetet fricskázzák ki az irodalomból, megpillantotta. Ha azt mondjuk, hogy előbb elsápadt, aztán fülig vörösödött, hogy reszketni kezdett, hogy ajuldozott a felháborodástól, keveset mondunk. A fogait csikorgatta dühében, szemét elborította a vér, ölni akart. Az volt az érzése, hogy megfullad, ha nem áll a sértésért bosszút. És nem a bírálóra haragudott, hanem Babitsra, aki hagyta, engedte, helybenhagyta, hogy a lapjában csúf-fá tegyék.*”⁶⁰ Végül a bosszúval, felháborodással és a hetyke lázadással megírt pamfletnek a módszere hasonló lett, mint Szabó Dezsőé volt, azzal a különbséggel, hogy József Attila írása fontos elméleti megállapításokat is tartalmaz.⁶¹ Ő is felnyitja a valóban meglévő művészi fogyatékoságokat, s ebből következően a költő pályáját végleg csődbe jutottnak tekinti. A szöveg kezdetének szakmai, kritikai hangja nála is áttér az intellektuális érvelésről a zsigeri hatáskeltés terepére. Jelzőivel ő is azt sugallja, hogy nemcsak Babits egész kötete visszataszító, hanem az ember is, aki mögötte van. Babits verseinek elemzését „*hullaboncolás*”-hoz hasonlítja. Az egész kötet szövegét „*undorító kulimász*”-nak tartja, melyben csak elvélve akadnak „*egyes szép sorok [...]* Égi kalácsba való, szűken mért mazsolaszemek ezek”. A *MADONNA FAKÍRJA* című verset „*ocsmány ürességért*” marasztalja el, a szakaszok olyan „*irtóztatóan üresek, mint valami dögszagú árok, amelyben még szennyvíz sincsen, csak a nyirkosság emlékeztet rá*”. Mindehhez ráadásul kijelenti, hogy

Babitsnak „nyákos, üres odú a lelke”. Végül levonja azt a következtetést, mely akár szellemenesen ironikus is lehetne, ha előtte nem az indulat lengte volna be a sorokat: „Sokat kell még tanulnia. Verseit pedig tartsa hét esztendeig az asztalfában és ne adja ki barátai unszolására sem. Hogy hozzáértőkkel való érintkezése mégis legyen, egyik-egyik kísérletét be-beküldheti módjával valamilyen kisebb igényű lapnak.”⁶² József Attila a cikk konklúziójával Babitsot művészi teljesítménye alapján a „hozzáértők köre”-ből egyenesen kirekeszti: vagyis végső soron a szerkesztői és kurátori döntések meghozatalához szükséges művészi illetékességét vonja kétségbe. A pamfletnek erre az irodalmi jogosultságot vitató végső kicsengésére figyel fel Márai a fentebb már idézett cikkében, melyet pedig éppen Babitsot kritizálандó írt a *Nyugatban* lezajlott szerkesztőváltásával kapcsolatban. Miközben fájjalja, hogy „Ignotusnak távoznia kellett a Nyugat éléről, mert neve kényelmetlen volt” az új szerkesztők számára, aközben József Attila „neveletlen” támadására válaszolva leszögezi, hogy „nem akadhat senki, aki e nagymúltú s nagyjelentőségű folyóirat irodalmi szerkesztéséhez való feltétlen jogosultságát elvitatná”.⁶³

A Babits–József Attila konfliktusban, mint egy görög sorstragédiában, szinte előre megjósolható módon haladnak hőseink a tragikus végkifejlet felé. Babits, aki egyszerre durván megtámadott, túlérzékeny költő, saját ízlése alapján irodalmi döntéseket hozó szerkesztő és pártatlanságra kötelezett, pénzjutalmat osztó kurátor, ebben a helyzetben csak rosszul cselekedhet. József Attila, aki egyszerre tehetséges, fiatal költő, nagy műveltségű, jó tollú, ám Babitscsal szemben kíméletlenül igazságtalan kritikus és súlyos anyagi körülmények közt élő, támogatásra esélyes jelölt, ebben a helyzetben csak rosszul járhat. A jól ismert történet legfájdalmasabb pontja, amely világosan megmutatja az egymásnak ellentmondó szerepkörök összekuszáltságát, a helyzet valóban tragikus mélységét, 1935 decembere. A kurátorok ekkor már elfogadták Kosztolányi javaslatát, hogy az egyik fődíjat József Attila kapja. Ám november 25-én *A Reggel* című lapban megjelenik József Attila ÉN NEM TUDTAM című szonettje a következő ajánlással: *Babits Mihálynak hódolattal*. Az irodalmi visszaemlékezések szerint az ajánlás Kosztolányi unszolására került a cím alá: „Helyre kell hozni A Toll-beli kritikát, különben sohasem kap Baumgarten-díjat.”⁶⁴ Babits viszont, meglátva a neki dedikált szonettet, éppen ellenkezőleg reagált, mint amit elvártak tőle: magát a hódolatot érezve kompromittálónak, élve személyes kurátori jogával, megváltoztatta a döntést. „Úgy érzem, éppen most nem adhatom ki a díjat József Attilának. Bizonyítékot szolgáltatnék önmagam ellen azok számára, akik állítják, hogy csak annak adok díjat, aki hódol nekem.”⁶⁵ Így ebben az évben csak jutalmat kapott József Attila. A felfokozottan kritikus légkör, amely teljes erővel kereste az értékelési hibákat, a végrendelet szellemével ellenkező mozzanatok, a személyes elfogultság jeleit, szinte kézzelfogható módon kontraszelektíven hatott a döntés mechanizmusára ebben az esetben. A díj a botrányosság határát súrolva 1937-ben is elmaradt, pedig a költő tehetsége alapján megérdemelte, nehézsé anyagi helyzete alapján pedig kiérdemelte volna, hogy a kiválasztottak közé tartozzék. Babits nyilván nem sejtette, hogy a halogatás, mely más írók esetében is jellemezte őt (például Nagy Lajos, Füst Milán díja), most végzetesen későre tolja a döntést. Ugyanis hiába született meg a díj 1938-as odaítéléséről a kurátori határozat még József Attila halála előtt, s hiába tudta az eredményt a költő maga is, a nyilvánosság előtt mindez ismeretlen maradt. A posztumusként megkapott díj pedig csak olaj volt a tűzre. A szárszói halál után épp ezért egy addig nem tapasztalt hevesességű támadássorozat indult meg Babits ellen, melynek bűnbakképzési jellegére Tverdota György hívta fel a figyelmet, s melynek egyik legfontosabb aspektusa az volt, hogy „József Attila elismerése csak Babits (irodalmatszervezői) presztízsének megrongálása révén látszott lehetségesnek”.⁶⁶ Fontos mozzanatra

kell itt felfigyelnünk: a harmincas évek végén már kevésbé írói presztízsét támadták Babitsnak, aki ekkorra háta mögött tudhatta nem egy fontos kései alkotását a MINT KÜLÖNÖS HÍRMONDÓ-tól kezdve az ŐSZ ÉS TAVASZ KÖZÖTT című verséig, hanem főleg irodalomszervezői, szerkesztői tevékenységét, emberi habitusát, erkölcsi érzékét kritizálták. Az alapító oklevél hármas szempontrendszeréből következő belső ellentmondások feszítő ereje, az irodalom természetes határain túl nyúló, anyagi következményekkel járó, valódi hatalom gyakorlásának teljesen a személyi felelősségre alapozott jellege, mely tényleg időzített bombaként ott ketyegett Babits életében, József Attila öngyilkossága után akkora detonációval robbant, hogy Babits fejére a kritikák, szemrehányások, vádak és átkok súlyos repeszdarabjai hulltak.

Annak ellenére, hogy az alapítvány személyes és nem testületi döntésen alapuló intézménye oly sok támadásnak lett alapja, Babits maga mégsem bánta meg, hogy elvállalta a kurátorságot, s vállalta a vele járó felelősséget. Pedig a ráruházott hatalom nem megbecsülésének növekedését hozta magával, hanem komoly lelki terhet jelentett, kortársi fogadtatását természetes medréből elterelte, hiszen egyrészt nemcsak döntéseit, hanem személyét és műveit is támadások keresztültüzébe állította, másrészt a kegyét keresők hadát zúdította rá, s nem tudhatta, mi a valódi tisztelet s mi a hízelgés. Harmadrészt azok tollát pedig visszafoghatta a kurátorság ténye, akik talán tényleg szívből dicsérték volna. A BABITS EMLÉKKÖNYV több írása tanúskodik ez utóbbi érzésről. A szerzőként nem túl jelentős Dallos Sándor írása igen jellemző e szempontból. Fiktív levelet küld Babits „*túlvilági címére*”, melyben töredelmesen megvallja, hogy sokáig „*az ellenfelei és tagadói közé*” tartozott, majd azt is, hogyan kezdte el tisztelni őt. Dallos Babits-értékelésének történetéből most a mi szempontunkból csak az a tény fontos, hogy szinte ismeretlenül, személyes viszony nélkül megkapott 1938-os Baumgarten-díja amennyire kötelezte őt, „*legalább ugyanannyi gátlást is*” jelentett számára, hogy fellevegye a költővel a személyes kapcsolatot, hogy bocsánatot kérjen tőle. Csak Babits halála után, a hivatalosan elvárható hála erkölcsi gátja alól felszabadulva tud őszintén szólni hozzá. Illyés Gyula a másik, aki bevallja ezt a paradox érzelmi helyzetet. „*Most bontakozik a magányból, az ezerféle elzártágból és bezártágból. Első alkalom, hogy szabadon írhatok róla.*”⁶⁷ Egy késői beszélgetésben Keresztury Dezső arra mutat rá, hogy a Baumgarten-kuratórium által nyújtott intézményes hatalom Babits presztízsének ellentmondásos változását hozta, a kuratóriumi „*bársonyszék*” inkább „*tüzes trón*” volt számára, „*tövishozorúval a fején volt király, és nem koronával*”.⁶⁸ Mégis, az alapító halálának tízéves évfordulóján Babits határozottan kiállt a kuratórium működésének szervezeti felépítése mellett, egyértelműen vállalva a személyes döntéssel járó felelősség minden ódiumát. „*Baumgarten azt akarta, hogy ajándékának részeseit az én ítéletem válassza ki, az én ízlésem jelölje meg, s aki az irodalom törvényeit és lényegét ismeri, bizonyonnyal bölcsnek fogja találni azt a rendelkezést, hogy irodalmi kérdések eldöntését nem testületre vagy szervezetre, hanem egy író irodalmi lelkiismeretére bízta. [...] Vállalnom kellett a teljes felelősséget, hacsak nem akartam megcsalni várakozását.*”⁶⁹

A kuratórium történetének van egy olyan olvasata is, mely Babits személyes sorsa szempontjából közelít az eseményekhez. Utólag nézve szinte hihetetlen, hogy a közismerten labilis idegzetű költő éveken keresztül el tudta viselni azt a rettenetes érzelmi nyomást, amely ránehezedett, hogy összeroppanás nélkül meg tudott birkózni azzal a felfokozott figyelemmel, mely nemcsak döntéseire, hanem személyére és alkotásaira összpontosult, s amely nemegyszer éppen a kurátorság erkölcsi alapját adó művészi presztízsét vonta kétségbe. Sőt, a támadások keresztültüzében, a húszas évek alkotói-poétikai válságából kikerülve, a harmincas évek folyamán és főleg végén, súlyos

betegségekkel küzdve olyan műveket alkotott, mint a JÓNÁS KÖNYVE vagy a kései nagy versek, amelyek ma már a magyar irodalom klasszikusai közé tartoznak. A kézenfekvő néhány külső ok nem feltétlenül adja meg a művészi végeredményt szülő magyarázatot. Hiszen Babits számára nyilvánvaló pozitívumot jelentett a kurátorsággal együtt járó viszonylagos anyagi biztonság, ennek segítségével válhatott a napi honoráriumtól független alkotóvá, konszolidálhatta hosszú távon anyagi körülményeit, ennek segítségével rendelkezett annyi pénzügyi fedezettel, hogy Móricz mellé a *Nyugat* szerkesztésébe beszálljon, majd teljesen elvállalja azt. Mindezen túl az is érzelmi többletet jelenthetett, hogy pedagógusi hajlamát váratlanul széles körben, a magyar irodalom egészének horizontján kamatoztathatta, mint Basch Lóránt is megfogalmazza: az alapítvány jelentős és hatékony eszköz lett Babits számára, „*hogy a fiatal nemzedéket, amiért egykor egyetemi katedrára vágott, a maga szellemében kultúrára, írókká nevelhesse*”.⁷⁰ Tény, hogy van az alapítványnak olyan kézzelfogható, pozitív eredménye, amelyet Babits kétségtelenül jobban látott, viszont a sajtó kevésbé érzékelt: az alapítvány segítségével megszülető művek hosszú sora. A kuratórium anyagai között ma is olvasható néhány a fennmaradt jelentések közül, amelyekben a kitüntetettek felsorolják, hogy mely műveik születtek a díj nyújtotta anyagi könnyebbség ideje alatt. Gazdag és meggyőző anyag. Babits ezek ismeretében egyértelműen úgy vélhette, hogy „*erőt és irányt adhat és büszkén idézhető hagyományt jelent*” a névsor, amelyet az alapítvány évdíjasainak neveiből lehet összeállítani.⁷¹ Nyilván számára a legfontosabb szempont az lehetett, hogy ő maga soha nem érezte úgy, hogy saját irodalmi ízléséhez hűtlen lett volna. Az alapítvány tízéves jubileuma éppen egybeesett József Attila posztumusz évdíjának kiadásával, amikor olyan vádló sorok jelentek meg a sajtóban, mint Faludy György: „*S nem volt keményebb a teheronat / vaskereke Babits Mihály szívénél.*”⁷² Babits ekkor is úgy nyilatkozott az eltelt tíz évről, hogy „*teljes erőnkkel s igaz lelkiismerettel igyekeztünk szolgálni*”.⁷³

Felvázoltuk az alapítvány működésének eredendően belső ellentmondásoktól terhelte értékelési mechanizmusát, amelynek alapján szinte lehetetlen volt vitathatatlanul egyértelmű döntéseket hozni, amikor még a jóindulatú kritika számára is az értelmezéseknek számtalan lehetősége nyílt meg, amikor, ha Babits tévedhetetlen lett volna (természetesen nem volt az), akkor is döntései több szempontból megkérdőjelezhetővé válhattak, amikor egyre nehezebb politikai helyzetben kellett a kormányzati szempontokkal szemben a korrektség határára belül maradni. „*A megnemalkuvás jutalmát nyújtó alapítvány létjogosultságát csak a maga példaadása adhatta a megnemalkuvásról*” – fogalmazza meg Basch Lóránt azt az első pillanattól nyilvánvaló erkölcsi tétjét a kuratóri funkcionak, ami oly nehezé tette a navigálást a különböző értékszempontok között, s ami oly súlyossá tette az eseti tévedéseket is. Hogy Babits mégis vállalni tudta nemcsak a döntés felelősségét, hanem elviselte viharos konzekvenciáit is, annak talán az a költői világkép, az a filozófiai szintű meggyőződés is alapja lehet, amelynek legjellemzőbb kifejeződését az *ÖRÖKKÉ KÉK ÉG A FELHŐK FELETT* című vallomásában, illetve *Az ÍRÁSTUDÓK ÁRULÁSA* című tanulmányában olvashatjuk. Vagyis szerinte létezik a részgazságok feletti örök Igazság, melynek szemmel tartására csak a részérdekeken felül álló Írástudó képes, s melynek megközelítésére az Írástudónak tehetsége szerint törekedni a legfontosabb feladata, akinek az igazi szerepe az, hogy „*a Kor ellenőrzője és az Igazság nyílvántartója*” legyen.⁷⁴ Jegyezzük meg, hogy ez a meggyőződés világnézeti szinten sem vívódásmentes, mint ahogy nyilván nem volt az a mindennapi élet szintjén sem. *Az ÍRÁSTUDÓK ÁRULÁSA*-nak egyik vallomásos mondata Babits benső küzdelmének drámai vibrálásáról tanúskodik: „*En úgy küzdök az antiintellektualizmus ellen, mint aki ma-*

gával küszködik...” Ez a benső vívódás Babits esetében végletesen pusztító méretben sohasem törte át a gondolkodó és alkotó személyiség határait, sőt talán ez az egyensúlyban tartott, mélységeket feltáró és elviselő intellektuális magatartás adja a kései művek művészi izzását. Végső soron ez a filozófiai és erkölcsi megalapozottságú magatartás védhette meg attól, hogy a ránehezedő különböző irányú bírálatok súlya alatt ne morzsolódjon fel, másrésztől éppen ez a „*csillagokra*” néző patetikus gesztus irritálhatta külön erővel kritikusait, akik egy-egy döntés súlyát gyakorlati és napi politikai szempontból bírálták, gyakran nem alaptalanul.

A Baumgarten-kuratórium körül zajló éles vita, a József Attila halála után különös erővel meginduló „*bűnbakképzés*” kétségtelenül nem Babits alkotói tevékenységének színvonalát kezdte ki, nem személyére és művészetére, hanem fogadtatására, utóéletére nézve volt maradandóan káros következménye. Alkotói életművének megítélése ezen az alapon vált már életében ideológiai csataterré. A kurátorsága alatt elkövetett mulasztásai, esetleges tévedései, József Attilával kapcsolatos, végzetessé váló halogatósa, a tevékenységét folyamatosan kísérő kortárs sajtótámadások az 1947 utáni párt-ideológiai érdekek érvényesítéséhez kapóra jöttek, s kiváló ürügyet szolgáltatottak ahhoz az irodalompolitikai törekvéshez, mely a *Nyugat* „*esztéta szárnyá*”-nak az irodalmi életből tűzzel-vassal való kiszorítását tűzte ki céljául. Minden bizonnyal a Baumgarten-kuratóriumban betöltött funkciója nélkül is megindult volna a hadjárat Babitscsal és követőivel szemben, csak talán nem gyűlölettől terhes indulattal, kevesebb konkrét váddal és nem a számtalan, szinte kibogozhatatlan csúsztatással megterhelve szorították volna háttérbe személyét és alkotásait. Babits alapítványi tevékenysége nemcsak kurátori presztízsének megítélését befolyásolta, hanem visszaáramlott művészi megmérettetésének terepére is. Ha életében, személyes művészi tevékenységére nézve nem volt is végzetes hatása a Baumgarten-kuratóriumnak, hiszen a szélsőséges támadások és hízelgések ellenére nemcsak megőrizte alkotóképességét, hanem megírta kései jelentős műveit is, de halálában, életművének megítélése szempontjából bizony mindmáig ható zavart és kárt okozott a vállalt kurátori funkció.

Jegyzetek

1. Babits Mihály: [ÜNNEPI BESZÉD]. 1929. jan. 18. In: A BAUMGARTEN-ALAPÍTVÁNY ÜNNEPEI. S. a. r.: Téglás János. Argumentum–Palatínus, 2000. (A továbbiakban: Téglás, 2000.) 11.
2. Babits Mihály: [BESZÉDTÖREDÉK]. 1931. jan. 18. 23.; Babits Mihály: [ÜNNEPI BESZÉD]. 1933. jan. 18. Téglás, 2000. 27.
3. Babits Mihály: [ÜNNEPI BESZÉD]. 1939. jan. 18. Téglás, 2000. 64–65.
4. Vö. Tverdota György: A KOMOR FÖLTÁMADÁS TITKA. A JÓZSEF ATTILA KULTUSZ SZÜLETÉSE. Pan-nónia, 1998. (A továbbiakban: Tverdota, 1998.) 192.; Nádass József: AZ ÍRÁSTUDÓK ÁRULÁSA – AZ ÍRÁSTUDÓK KIÁRUSÍTÁSA. (JEGYZETEK A BAUMGARTEN-DÍJHOZ). *Korunk*, 1929. febr. 2. sz. 149. (A továbbiakban: Nádass, 1929.); Márai Sándor: A BAUMGARTEN-ÜGY. *A Toll*, 1930. jan. 24. 7.; [Nagy Lajos] (g. b.): BAUMGARTEN-ALAPÍTVÁNY. *100%*, 1929. febr. 5. sz. 214–215. (A továbbiakban: Nagy, 1929.); Lendvai István: A BAUMGARTEN-ALAPÍTVÁNY ÜGYE. *Magyar Kultúra*, 1929. febr. 5. 3. sz. 126.; Zsolt Béla: A KÖLTŐ HALÁLA. *Az Újság*, 1937. dec. 8. In: KORTÁRSÁK JÓZSEF ATTILÁRÓL. I–III. Szerk.: Bokor László. S. a. r.: Tverdota György. (A továbbiakban: KORTÁRSÁK.) Akadémiai, 1987. 610.; Ignotus: IRODALOM ÉS TEHETSÉG. *Magyar Hírlap*, 1937. dec. 12. KORTÁRSÁK I. 626. Ignotus Pál: A BAUMGARTEN-DÍJ ÉS AZ IRODALOMTÖRTÉNET. *Magyar Hírlap*, 1938. jan. 1. KORTÁRSÁK II. 913.

5. Ennek részletes dokumentálása elkészült, és a Babits Könyvtár egyik következő kötetében napvilágot lát majd, melyet Téglás János rendez sajtó alá.
6. HOGYAN VÉGRENDELKEZETT BAUMGARTEN FERENC A MAGYAR ÍRÓKRA HAGYOTT SOKMILLIÁRDOS VAGYONÁRÓL. *A Reggel*, 1927. jan. 24.
7. *Magyarország*, 1927. febr. 16. 37. sz. 13.
8. *Baumgarten Ferencz Irodalmi Alapítvány Alapító Oklevele*. Bp., 1928. (A továbbiakban: Alapító Oklevél.) 3. Részletei újraközölve in: Babits Mihály: „ENGENEM NEM LÁTOTT SENKI MÉG.” I–II. Szerk.: Sipos Lajos. *Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó*, 1999. (A továbbiakban: Sipos, 1999.) II. 129–134.
9. Basch Lóránt: A VÉGRENDELLETTŐL AZ ELSŐ DÍJKIOSZTÁSIG. (Kézirat.) PIM V. 3820/194/28. (A továbbiakban: Basch, PIM.) Publikált, rövidebb változata: Basch Lóránt: A BAUMGARTEN-ALAPÍTVÁNY A VÉGRENDELLETTŐL AZ ÉLETBELÉPÉSIG. *ItK*, 1966. 5–6. sz. (A továbbiakban: Basch, 1966.) 646–655. Újraközölve: MOZAIKOK A BAUMGARTEN-DÍJ TÖRTÉNETÉBŐL. BASCH LÓRÁNT CIKKEI ÉS TANULMÁNYAI. Válogatta, szerkesztette és a kiegészítő adatokat összegyűjtötte: Téglás János. Editoprint, Bp., 2000. 123–146. (A továbbiakban: Basch, 2000.)
10. ALAPÍTÓ OKLEVÉL, Sipos, 1999. 130–131.
11. Császár Elemér: SZÉLJEGYZETEK AZ ELSŐ BAUMGARTEN-JUTALMAKHOZ. *It*, 1929. 1–2. sz. 61–69. (A továbbiakban: Császár, 1929.)
12. *Magyarország*, 1927. szept. 7. 202. sz. 3–4.
13. Szabó Dezső: TAVASZI LEVELEK. KILENCEDIK LEVÉL: A BAUMGARTEN-CURÉE. *Előőr*, 1928. júl. 29. 20. sz. 8–10.
14. Nagy, 1929. 214.
15. Basch, PIM. 34. f.
16. Uo. 36. f.
17. Császár, 1929. 62.
18. Nádass, 1929. 147–150.
19. *Új Nemzedék*, 1929. jan. 20. 9.
20. Nádass, 1929. 147–150.
21. Basch, 1966. 655. In: Basch, 2000. 145.
22. ALAPÍTÓ OKLEVÉL, 14.; Sipos, 1999. 133.
23. Basch, PIM. 56. f.
24. Kassák Lajos: BAUMGARTEN-ALAPÍTVÁNY ÉS AZ ÍRÁSTUDÓK ÁRULÁSA. *Munka*, 1929. febr. 5. sz. 152–153.
25. Erről részletesen I. Sipos Lajos: KASSÁK ÉS BABITS. ADATOK, DOKUMENTUMOK. IN HONOREM CZINE MIHÁLY. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. 119–126. (A továbbiakban: Sipos: KASSÁK ÉS BABITS.)
26. Basch Lóránt: EGY LITERÁRIS PÖR TÖRTÉNETE. *It*, 1959. 3–4. sz. 408–433. (A továbbiakban: Basch, 1959.) In: Basch, 2000. 116.
27. Vö. Téglás, 2000. 160–161.
28. Keresztury Dezső: A BAUMGARTEN ALAPÍTVÁNY ÉS BABITS MIHÁLY. BESZÉLGETÉS KELEVÉZ ÁGNESSEL. *Újhold-Évkönyv*, 1987. 2. sz. 354. (A továbbiakban: Keresztury, 1987.)
29. Az Alapítvány tiszta jövedelmének elosztása a következő arányok szerint lett meghatározva az Alapító Okiratban. A végrendelet külön és név szerint megfogalmazott kívánságának megfelelően 1/4 rész egyenlő arányban a két kurátort illeti meg. A fennmaradó 3/4 rész elosztásának szabályait az okirat kiegészítő rendelkezései tisztázzák: 1/8 részt a tartalék-alaphoz kell csatolni, további 1/8 részt a rendkívüli segélyekre kell fordítani, az összjövedelem felét pedig a díjazottak és a jutalmazottak között kell szétosztani: a díjak száma és összege „a körülményekhez képest évről évre állapítatik meg”. (ALAPÍTÓ OKLEVÉL, 8.)
30. Sipos: KASSÁK ÉS BABITS. 124–125.
31. Féja Géza: VILÁGOSSÁGOT A BAUMGARTEN-ALAP ÜGYÉBEN! *Szabadság*, 1934. jan. 21. 3. sz. 3. (A továbbiakban: Féja, 1934.)
32. L. erről részletesen Kassák levelét Babits-hoz (Budapest, 1936. jan. 31.). Sipos: KASSÁK ÉS BABITS. 123–125.
33. ALAPÍTÓ OKLEVÉL, 12.
34. A gépiratos szöveget Basch tintával többszörösen javította, mivel a jelölések félreérthetők, célszerű a mondat első variánsát is közölni, hogy lássuk, az tartalmilag lényegében megegyezik a végső változattal: „az alapítvány tekintélyét is és súlyát is emelni látszott, ha mögötte állnak nevével és fedezik az alapítványt az irodalom legkitűnőbb szakférjai”. Basch, PIM. 47. f.
35. ALAPÍTÓ OKLEVÉL, 12.
36. Osvát Ernő levele Babits-hoz, Bp., 1927. dec. 14. OSVÁT ERNŐ A KORTÁRSÁK KÖZÖTT. *Gondolat*, 1985. 369.
37. Uo. 369–370.
38. Basch Lóránt: KÉT LITERÁTOR. (OSVÁT ÉS BABITS). *It*, 1958. 2. sz. 236. In: Basch, 2000. 55.
39. Uo.
40. Németh László: EMBER ÉS SZEREP. Kecskemét, 1934. Tanu-kiadás. 94.
41. L. erről részletesen Téglás, 2000. 147., 152.
42. Németh Andor: MIT ILLIK JÓZSEF ATTILÁRÓL TUDNI? KORTÁRSÁK I. 635. Vö. Tverdota, 1998. 37.
43. Basch Lóránt: A BAUMGARTEN-DÍJ TÖRTÉNETE. OSZK Fond 145/332.
44. Alexander Bernát: BAUMGARTEN FERENC. *Az Újság*, 1927. január 27. 1.
45. Schöpflin Aladár: HAJSA BABITS MIHÁLY ELLEN. *Nyugat*, 1930. máj. 15. 10. sz. 763–766.

46. Nádass, 1929. 148., 149.
47. Lakatos László: LÁTNOK ÉS DALNOK. *A Toll*, 1930. jan. 24. 4. sz. 8.
48. Uo. 9.
49. [Hatvany Lajos] Gombossy Sándor: LEVÉL EGY BAUMGARTEN-DÍJASHOZ. *Századunk*, 1930. máj. 5. sz. 280–81.
50. Nagy, 1929. 214.
51. Féja, 1934. 3.
52. Illyés Gyula: BABITS SZEMÉBE NÉZNI. *Tiszatáj*, 1963. nov. 11. sz. 1.
53. Szabó Dezső: KRITIKAI FÜZETEK. I.: FILOZOP-TER AZ IRODALOMBAN. – BABITS MIHÁLY: HALÁLFIAL. 1929. In: Szabó Dezső: A MAGYAR KÁOSZ. PAMF-LETEK. Bp., 1990. Szépirodalmi, 188., 205–206.
54. Uo. 208–209.
55. A témát részletesen feldolgozta: Tverdota, 1998. 32–39., 190–195.; Sárközy Péter: „KITE-RÍTENEK ÚGYIS”. JÓZSEF ATTILA KÉSEI KÖLTÉSZETE. Argumentum, 1996. 34–40.
56. Schöpflin Aladár: HAJSYA BABITS MIHÁLY ELLEN. *Nyugat*, 1930. máj. 15. 10. sz. 763–766.; Németh Andor: JÓZSEF ATTILA. In: Németh Andor: JÓZSEF ATTILÁRÓL. Gondolat, 1989. 71. (A továbbiakban: Németh, 1989.) A cikk fogadtatásáról részletesen I. József Attila: TANULMÁNYOK ÉS CIKKEK 1923–1930. MAGYARÁZATOK. Osiris, 1995. A magyarázatokat írta: Tverdota György. (A továbbiakban: József Attila, 1995.)
57. József Attila, 1995. 212.
58. A RITMUS A KÖNYVRŐL a kötet függelékének (ÚJABB VERSEKBŐL) részeként jelent meg, nem is került bele az ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK szövegebe.
59. Illyés Gyula: AZ ISTENEK HALNAK, AZ EMBER ÉL. BABITS MIHÁLY ÚJ VERSEI. *Nyugat*, 1928. dec. 1. 23. 703–709.; Németh László: HÁROM VERSKÖTET. *Erdélyi Helikon*, 1929. jan. 1. sz. 67–69.; Rédey Tivadar: AZ ISTENEK HALNAK, AZ EMBER ÉL. *Debreceni Szemle*, 1929. márc. 3. sz. 113–119.; [Bálint György] B. Gy.: BABITS MIHÁLY: ÉLET ÉS IRODALOM. AZ ISTENEK MEGHALNAK, AZ EMBER ÉL. *Az Est*, 1929. dec. 17. 287. sz. 2.
60. Németh, 1989. 216.
61. L. erről részletesen József Attila, 1995. II. 201–210.
62. József Attila, 1995. I. 217., 230–231., 235.
63. [Márai Sándor] M. S.: CÉGVÁLTOZÁS. *Az Újság*, 1930. jan. 16. 12. sz.
64. Vágó Márta, in: KORTÁRSÁK I. 813.
65. Basch, 1959. 408–433. In: Basch, 2000. 112.
66. Tverdota, 1998. 190.
67. Illyés Gyula: AZ ISMERETLEN. BABITS EMLÉK-KÖNYV. 1941. Szerk.: Illyés Gyula. 193.
68. Keresztury, 1987. 354.
69. Téglás, 2000. 57.
70. Basch, 1966. 647. In: Basch, 2000. 127.
71. Téglás, 2000. 58.
72. Faludy György: JÓZSEF ATTILA EMLÉKÉRE. In: KORTÁRSÁK II. 929.
73. Téglás, 2000. 61.
74. AZ ÍRÁSTUDÓK ÁRULÁSA. *Nyugat*, 1928. szept. 16. 18. sz. 355–376. In: ESSZÉK, TANULMÁNYOK. I–II. S. a. r.: Belia György. Szépirodalmi, 1978. II. 231.

Schein Gábor

(ROSSZ KÖTÉSEK)

rossz kötéseket bogozva, újrakötve mindkét háló egyszerre rezdül, ahogy szavait a háló foglya fölcserélte, eltakarva egyikkel a másikat, s mint tükörképére acsargó kutya, a két arc egyforma grimasszá bénul, és bár fáj az arc, megtépett inakkal elnyugszik végül a két szörnymaszk, minden szál gondosan visszakötve és „nincsen kín, csak a vágy unalma untat”.